

Introduktion - Om registret över Skånska mejerier

Bakgrund:

Landsarkivets bestånd av skånska mejeriarkiv har från ett fåtal accessioner under 1960- och 1970-talen utökats väsentligt på 1980- och 1990-talen genom donationer eller deposition av material från främst Skånemejerier och Helsingborgs Mjölcentral. Arkiven tillhör i huvudsak mindre andelsmejeriföreningar och har tillvaratagits av de nämnda företagen i samband med fusioner. Vid ordnings- och förteckningsarbetet av arkiven visade sig flertalet vara mycket fragmentariska. Av det skälet fördes anteckningar över namn och förhållanden rörande såväl arkivbildarna som andra företag inom branschen som påträffades vid genomgång av materialet. Ur den excerptsamling som på så sätt växte fram kunde information hämtas som hade relevans såväl vid upprättande av historiker över företagen som bestämning av enstaka handlingars arkivtillhörighet.

Sedan arbetet avslutats (maj 2007) aktualiserades möjligheten att genom en databas bereda forskare och andra intresserade även tillgång till överskottsinformation ur excerptsamlingen.

Innehåll och begränsningar:

Landsarkivets bestånd av mejeriarkiv avspeglar i huvudsak situationen i Skåne under Skånemejeriers och Helsingborgs Mjölcentralers rörelseperiod. Mejeriföretag som upphörde innan dessa påbörjade sin fusionsverksamhet (1964 resp. 1960) är således dåligt representerade, t.ex. många av de privatägda s.k. uppköpsmejerierna. Endast om ett sådant företag övertagits av en (nybildad) andelsförening som senare i sin tur inkorporerats med Skånemejerier eller mjölcentralen kan material från detta ha medföljt till landsarkivet. De äldsta handlingarna i myndighetens bestånd är daterade 1872 och tillhör AB Lunds Mejeri arkiv, medan de senaste är från 1991 och tillhör (nya) Skånemejeriers arkiv.

Information hämtad ur arkivbeståndet – historiker, namn och tidsuppgifter – redovisas i närmare 200 poster. Ytterligare ett antal utformades för företag och organisationer inom mejerinäringen vars namn påträffats vid genomgång av de bevarade dokumenten. Upplysningarna som ges här är oftast mycket knapphändiga då arkivinstitutionen saknar primärt informationsmaterial.

Därtill har data erhållits vid en genomgång av länsstyrelsernas handelsregister (dvs. de publicerade bilagorna till Post- och Inrikes Tidningar, benämnda "Samling af Anmälningar till Handelsregistren") i en separat studie avslutad våren 2011. Den undersökta tidsperioden begränsades till åren 1888 – 1933 och omfattade de rörelser inom Kristianstads och Malmöhus län av vilkas firma framgick att verksamheten i någon form avsåg eller hade anknytning till mejerihantering.

Upplysningar ur handelsregistret har ofta kunnat komplettera både tids- och namnuppgifter ur dokumenten. I övrigt befanns informationen i anmälningarna om såväl andelsföreningar, handels- och aktiebolag mestadels vara mycket mager och inget nytt framkom angående företagets verksamhet. Vid genomgången påträffades även många tidigare obekanta företag inom näringen, vilka redovisas i ett 100-tal poster. Uppgifter i det publicerade materialet, såsom organisationens fullständiga namn och eventuella ändringar av detta, styrelsens sätesort samt firmatecknare noterades. Dessutom citerades inledningen till de anmälningar som innehöll utdrag ur stadgar eller bolagsordning där den planerade verksamheten beskrevs. Information om styrelsens sammansättning, föreningarnas

medlemmar eller angående aktiekapital m.m. har däremot inte medtagits. Excerperingar ur registren, inkl. listor över firmatecknare, har i förekommande fall placerats sist i historikfältet.

Källmaterialet:

Skånsk mejerinäring 1872-1991 innehåller material hämtat från Riksarkivets arkivinformationssystem. I historikerna redovisas basfakta såsom företags existensperiod, lokalisering, verksamhetens huvudsakliga inriktning, affärskontakter samt organisatoriska förändringar t.ex. köp av eller fusion med andra företag. Vid utarbetandet har i första hand nyttjats primärdata från arkivbildarnas egna handlingar. Där dessa varit otillräckliga har komplettering med uppgifter ur excerptsamlingen inte sällan kunnat ske. Citat inom anföringstecken är hämtade ur primärt källmaterial såsom stadgar och protokoll, samt ur handelsregistret. Referenser till andra arkiv liksom till tryckta m.fl. källor anges under "Källuppgifter". Fullständig information angående litteratur och övriga källor utom arkiven återfinnes under fliken "Historik".

Noteringar angående tveksamma uppgifter i källorna har införts i anmärkningsfältet i resp. post.

Principer för tidsangivelser:

För aktiebolag och andelsföreningar är existensperiodens start det år varunder det konstituerande sammanträdet äger rum. Då antas bolagsordning eller stadgar och styrelse väljs. Uppgifter om verksamhetsperioden är ej ifyllda om den sammanfaller med existensperioden.

En organisation kan upphöra genom att den går i likvidation och därefter upplöses. Någon rörelse får inte bedrivas under likvidationsperioden (som kan vara utsträckt under flera år).

För ekonomiska föreningar som upphört genom fusion med ett annat företag framgår det endast undantagsvis ur handlingarna när fusionen ansetts genomförd (dvs. dagen då registrering skett av domstolsbeslutet varigenom tillstånd getts till fusionen). Däremot anges ofta tillträdesdagen för den övertagande föreningen, varför i stället det år då denna infaller får markera den övertagna organisationens slutår. Om tillträdesdagen var den 1 januari är det föregående året slutår.

Floruitdatum anges endast där start- och/eller slutår är obekanta eller osäkra.

Poster, numrering:

Vid införandet av uppgifter i databasen utnyttjades dels förteckningarna i Riksarkivets arkivinformationssystem ARKIS II, dels listor över de rörelser inom branschen som noterats i den handskrivna excerptsamlingen. Dessa båda kategorier av företag hade försetts med löpnummer vilka användes vid inmatningen. I en tredje grupp poster redovisas förut obekanta enskilda näringsidkare, bolag, aktiebolag och ekonomiska föreningar som anträffats vid den nämnda genomgången av handelsregistret. De numrerades i samband med att de infördes i databasen.

Innehållet i varje post har därefter redigerats, ett arbete som påbörjats hösten 2011.

Arkiv Redigera Visa Sätt in Utforma Poster Manus Fönster Hjälp

Bearbeta

Layout: Intro

Skånsk Mejerinäring 1872-1991

Introduktion

Riksarkivet

Databasen innehåller l.n. 576 poster, varav 192 avser företag och organisationer vars arkiv förvaras vid Landsarkivet i Lund. Förteckningar samt historiker över arkivbildarna är tillgängliga i ARKIS II. Varje arkiv har där en specifik referenskod.

Övriga poster ger upplysningar om företag och organisationer inom eller närstående mejeribranschen av vilka landsarkivet saknar arkivalier. Informationen har dels påträffats vid genomgång av de ovannämnda arkiven, dels excerperats ur länsstyrelsernas handels-, aktiebolags- och föreningsregister och är därför vanligen mycket knapphändig.

Förutom att förmedla uppgifter om ett givet företag kan databasen också ge svar på frågor av typen

- "vilka mejeriföretag fanns i Dalby?"
- "vilka andelsmejeriföreningar bildades 1897?"
- "vilka företag tillverkade glass?"
- "vilka firmor exporterade smör?"
- "fanns det några privatägda företag i Kristianstads län år 1940?"

Angående sökning på kronologiska kriterier: Om företag som var verksamma ett visst år eller period efterfrågas skrivs dessa tidsuppgifter i fältet floruit, medan de övriga, som avser kända existens- resp. verksamhetsperioder, lämnas tomma.

- introduktion – om databasen
- den skånska mejerinäringen – en kort historik
- söksida
- källförteckning

Version: **Version 1.3**
Datum: **2014-03-25**

Välkommen
Om registret
Registerinformation
Till registret
Avsluta

Skärmbild från den ursprungliga databasen

Den skånska mejerinäringen – en historisk översikt

Det skånska odlingslandskapet:

Det traditionella sättet att ta till vara eller för en tid bevara överskott från mjölkproduktionen vid gårdar och fåbodrar var genom att framställa smör och ost, vilket tillhörde kvinnornas vardagssysslor i det förindustriella samhället. Smör var också en viktig handelsvara och även en vanlig skattepersedel.

På Carl von Linnés tid dominerade spannmålsproduktionen på den skånska slätten, ett hörn av Sverige med goda naturliga förutsättningar för jordbruk. Den animala produktionen var däremot obetydlig. Det var främst dragdjur som behövdes i lantbruket och de fåtaliga kor man hade utnyttjades även som sådana. Mjölktillgången var ofta otillräcklig för smörframställning också för det egna hushållet. Vid några herrgårdar med både stora och välskötta besättningar av nötkreatur inrättades särskilda lokaler, s.k. holländerier, för mjölkförädling.

Mjölkhushållning:

Sedan reformer inom jordbruket genomförts på 1700- och i början av 1800-talet och förbättrade redskap tillkommit, ökade produktiviteten bl.a. genom nyodling. För denna krävdes gödsling varför

boskapskötseln också tilltog i omfattning vilket medförde större mjölkproduktion. Många herrgårdar inrättade egna mejerier från 1840. Gedsholm med ca 200 kor var pionjär, men snart tillkom ytterligare ett tiotal gårdsmejerier i Skåne, med över 100 kor vardera. Mjölkhushållningen "börjar handhas på holsteinskt sätt med smörfabrikation i första och ost i andra rummet", rapporterades 1841 av Malmöhus läns Hushållningssällskap. Mejeridriften, som sköttes av inflyttade yrkesmän från Holland eller Tyskland, genomfördes i stor skala huvudsakligen med mjölk från gårdens egna djur och med helt manuella metoder. Smörberedningen var tidigt inriktad på produktion för export, främst till England.

Ökande mejerihantering och smörexport:

Under 1860-talet infördes en förbättring i framställningstekniken, den s.k. Swartzka ismetoden, som både ledde till ökat utbyte vid mjölkens gräddsättning och till höjd kvalitet hos smöret, vilket underlättade försäljningen på världsmarknaden. Antalet gårdsmejerier ökade, liksom Sveriges smörexport, och en från lanthushållningen skild mejerihantering utvecklades.

Den inhemska efterfrågan på produkterna steg bland konsumenter utanför jordbruket genom befolkningsökningen och inflyttningen till städerna av industriarbetare. På grund av import från USA och Kanada av billig spannmål föll priserna på brödsäd i Västeuropa från 1870-talet vilket gjorde sådan odling mindre lönsam här. Även små lantbruk inriktades därför alltmera på mjölkproduktion. Svårigheter för bönderna att själva avsätta överskottet ledde till att privatägda uppköpsmejerier och bolagsmejerier växte fram till vilka de kringliggande bondgårdarna sände sin mjölk. Hushållningssällskapet anställde 1871 en länsmejerist "som lämnar råd och anvisningar bl.a. vid uppbyggandet av de bolagsmejerier" som tillkom. Dessa, vanligen helt små företag, drevs i Skåne ofta av inflyttade danska mejerister. Ett av de större uppköpsmejerierna, Lunds Mejeri, hade filialer i några byar nära staden vilka fungerade som skumningsstationer där grädde och skummjolk framställdes. Produkterna såldes delvis lokalt men den mesta kvantiteten sändes till huvudmejeriet i Lund för tillverkning av smör och ost.

Under de följande decennierna växte den animala produktionen avsevärt. Antalet kor steg samtidigt som avkastningen av varje ko ökade till följd av förbättrad utfodring och avel. Expansionen av mjölkproduktionen medförde ett stort överskott på exportsmör. Konkurrens mellan mejeriföretagen ledde emellertid till sänkta krav på den levererade råvarans beskaffenhet vilket gav sämre utbyte och produkter av ojämn kvalitet. Smör som exporterats från norra och mellersta Sverige kritiserades ofta i England för bristande omsorg vid beredningen.

Teknisk utveckling och andelsmejerier:

Dessa förhållanden och den tekniska utvecklingen som ledde till uppfinningen av den kontinuerligt verkande separatorn (patent 1878), samt åtminstone i Skåne också de allt lägre priser som uppköpsmejerierna betalade för mjölken, bidrog till att bönderna själva började driva mejerier i andelsägareform, efter dansk förebild. Genom att investera i effektiva maskiner kunde verksamheten ske i större omfattning varigenom man uppnådde högre och jämnare kvalitet på produkten som därför gick lättare att sälja och till ett bättre pris. Ett ytterligare argument för andelssystemet var att den vid separeringen erhållna skummjölken till största delen återlämnades till mjölkproducenterna. Den var av hög kvalitet och blev ett värdefullt tillskott vid utfodring av kalvar och grisar.

Hvilans Andelsmejeriförening bildades 1890 som Sveriges första och fick snabbt många efterföljare. Särskilt under mitten av decenniet tillkom i Skåne ett stort antal sådana föreningar.

Hushållningssällskapens mejerikonsulenter deltog vid organiserandet av andelsföreningar, och Föreningen för Andelsmejerier, som bildades 1893 i Eslöv, hade syftet att främja andelsrörelsens utveckling ”öfver hela vårt land”. I de norra delarna av Skåne anlades i början av 1900-talet några andelsgräddmejerier till vilka medlemmarna sände grädde som med handseparator framställdes på gårdarna. Genom att jordbruken var små och transportvägarna långa i trakterna innebar systemet en besparing av resurser då skummjölksåtertaget bortföll.

Det tidiga 1900-talet präglades av viss koncentration av driften – små mejeriföretag slogs samman till större enheter – varvid man effektivare kunde utnyttja den dyrbara tekniska utrustningen och också reducera transportkostnaderna. Härtill bidrog även att vägnätet förbättrades.

Blomstrande smörexport:

Mejeriföretagen sålde sin smörproduktion dels lokalt och genom grossister till hemmamarknaden, dels genom exportfirmor till England och Tyskland. Under början av 1900-talet skeppades även helmjök och grädde till Tyskland. Det mesta av smöret avsattes i norra England och Skottland. Staten hade från 1887 en agentur i Manchester. Då Danmark tidigare än Sverige etablerat en väl fungerande smörhandel i England, med en direkt båtförbindelse, sände många svenska exportörer sitt smör i transit över Köpenhamn. Med syfte att självständigt och under gemensam ledning organisera smörförsäljningen till England bildades 1906 Skånska Smörexportföreningen – landets första – av ca 75 mejeriföretag i regionen. Föreningen skulle också verka för att varornas kvalitet förbättrades till dansk nivå. År 1935 övertog Svenska Mejeriernas Riksförening (SMR, se nedan) exportföretagens uppgifter och centraliserade därefter verksamheten till Göteborg och Malmö.

Effektiv husdjursavel:

Aveln av husdjur bedrevs alltsedan 1700- och 1800-talen med avseende på rasbildning. Man trodde att yttre, lätt iakttagbara egenskaper även speglade djurens prestationsförmåga. Från 1900-talets början inriktades emellertid husdjursaveln på produktionskontroll för egenskaper såsom mjölkavkastning, tillväxt och foderförbrukning. Resultatet härav, tillsammans med en rationell utfodring, blev att mjölkornas avkastning ökade, liksom mjölkens fetthalt. Trots att det totala antalet mjölkdjur i landet minskade från 1930-talet fortsatte därför mejeriernas invägning att stiga.

Ekonomisk kris och intresseorganisationer:

Under början av 1930-talet, mot bakgrund av den internationella jordbrukskrisen med överproduktion och fallande priser, tillkom branschens mest betydande intresseorganisationer. Det rörde sig dels om regionala mejeriförbund, dels om en överordnad organisation: Svenska Mejeriernas Riksförening (SMR). Då de låga mjölkpriserna delvis var en följd av inbördes konkurrens mellan producenterna sökte förbunden, som var länsvisa sammanslutningar av mejeriföretag, koordinera medlemmarnas verksamhet. Ett starkt ekonomiskt samarbete mellan mejeriföreningarna krävdes för kontroll av prisbildningen på såväl råvara som produkter. Överskott fördelades genom förbunden så att tillgång anpassades till efterfrågan.

De skånska mejeriernas intressen tillvaratogs av fyra stora mejeriförbund som tillkom 1931 och 1932, nämligen Nordvästra Skånes Mejeriförbund (senare benämnt Mejeriförbundet Skånska

Mjölksprodukter), Nordöstra Skånes Mejeriförbund, Sydvästra Skånes Mejeriförbund samt Sydöstra Skånes Mejeriförbund (senare kallat Österlenmejerier). Riksföreningen, bildad 1932, hade som sin första uppgift att genomföra ett prisregleringssystem som kunde ge jordbrukarna bättre ekonomiska villkor. En allmän mjölkavgift beslutades av riksdagen samma år och användes som stöd av smörexporten. SMR och mejeriförbunden avspeglade även fortsättningsvis samhällets åtgärder för att kontrollera och styra en väsentlig del av landets livsmedelsproduktion och export. Genom sin jordbrukspolitik, med stödåtgärder och subventioner, har staten starkt påverkat livsmedelsnäringarnas inriktning.

Centralisering:

Vid SMR:s tillkomst framhölls också behovet av rationalisering inom näringen och en systematisk driftscentralisering påbörjades med syfte att utnyttja fördelarna med en storskalig produktion. Den ökande råvarutillgången samt den tekniska utvecklingen inom processindustrin gav förutsättningarna: mjölkens behandling i slutna system med rostfritt stål i apparatur och ledningar som var lätta att desinficera, automatisering av driften samt effektivare transporter. I Skåne byggde flera mejeriföreningar stormejerier vilka togs i bruk i början av 1940-talet, t.ex. i Kristianstad 1940, Tomelilla 1941 och Landskrona 1943. Efter hand nedlades småmejerierna i omgivningarna.

Strukturumvandling:

Från mitten av 1940-talet sökte man koncentrera mejeridriften genom fusioner följda av nedläggningar av mindre enheter. Bland de direkta orsakerna till fusionsverksamheten, som ökade i omfattning under 1950- och 1960-talen, nämns sjunkande mjölkinkvägning samt försämrade lönsamhet särskilt för mejerier specialiserade på smörtillverkning. Den minskande mjölktilförseln till mejerierna var ett resultat av att lantbrukare i stor utsträckning övergick till kreaturslösa jordbruk.

Sedan möjligheten diskuterats att skapa en enda mejeriförening för hela Skåne, bildades 1964 Skånemejerier av de nämnda mejeriförbunden, vilka också inträdde som medlemmar i den nya organisationen. Flertalet skånska mejeriföretag anslöts efter hand med undantag av de som tillhörde Nordvästra Skånes Mejeriförbund. Detta förbund lämnade 1972 Skånemejerier som föreslagit en tudelning av organisationen. Skånemejerier utvecklades under de följande åren från ett regionalt företag med tillverkning av traditionella mejerivaror till en modern livsmedelsindustri med även ej mjölkbaserade produkter på sitt program och med försäljning över hela Sverige. Det blev landets näst största mejeriföretag.

Den största medlemmen i Nordvästra Skånes Mejeriförbund, Helsingborgs Mjölcentral, påbörjade fusionsverksamhet 1960. Sedan även mejeriförbundet med sina industrier övertagits 1977, omfattade mjölkcentralens verksamhetsområde större delen av det ursprungliga förbundsområdet. Företaget, som börjat som en försäljningsorganisation inom Helsingborgs stad, hade under denna period vuxit till en mejeriindustri som räknades till den femte största i landet med omfattande och varierad produktion. Rationaliseringsarbetet krävde emellertid samverkan på nästan alla områden och förekom bl.a. mellan mjölkcentralen och Skånemejerier sedan 1970.

Mejeriregister - [Skånsk Mejerinäring - slutttest 1.USR]

Arkiv Redigera Visa Sätt in Utforma Poster Manus Fönster Hjälp

Bearbeta

Layout: Data

Skånsk Mejerinäring 1872-1991

Riksarkivet

Bolagets identitet etc. **Bolagets historik etc.**

Senaste namn: **Allevads Nya Mejeriförening u.p.a.** Arkis II referenskod: SELLA/30628:001 Excerptens sign.: 001 Manuellt löpnr.: 001

Alternativa / Tidigare namn: Allevads Mejeriförening utan personlig ansvarighet; Allevads mejeriförening utan personlig ansvarighet; Allevads Nya Mejeriförening

Organisationsform: [ ] Existensperiod, start & slut årtal: 1895 - 1957 Verksamhetsperiod, start & slut årtal: [ ] - [ ] Floruit årtal 1: [ ] - Floruit årtal 2: [ ]

Topografi: Kristianstads län Socken: Övraby Ort: Allevad Styrelsens säte: Allevad

Tilverkning: [ ] Försäljning: [ ] Export: [ ] Annat: [ ]

Post: [ ]

Totalt: 576

Ej sorterade

Välkommen

Om registret

Introduktion

Registerinformation

Gå till sökläge

Utför sökning

Sök vidare

Visa alla

Visa träfflista

< < > >

Avsluta

Skärmbild från den ursprungliga databasen

Marknaden avregleras – ett skånskt livsmedelsmonopol skapas:

Under 1980-talet ändrades förutsättningarna avsevärt för mejerinäringen. Överproduktion av mjölk i delar av Sverige samt en minskande försäljning ledde till ett alltför stort överskott och därmed ökning av förlustbringande export, liksom sänkning av avräkningspriserna. Produktionsstyrning genom ett tillfälligt tvåprissystem förbättrade situationen men från 1989 ökade mjölktillgången åter medan priset till bönderna sjönk. En ny livsmedelspolitik beslutad av riksdagen 1990, som innebar att lönsamhetsutjämning, gemensam exportfinansiering och konsumtionsmjölksubventioner upphörde, accelererade strukturomvandlingen inom mejeribranschen.

Inför utsikterna till ökad konkurrens på en avreglerad marknad utredes möjligheten till vidgat samarbete mellan Helsingborgs Mjölcentral och Skånemejerier. En fusion mellan föreningarna bedömdes som det fördelaktigaste alternativet och genomfördes 1991, då ett nytt Skånemejerier bildades. Detta företag fick omkr. 1994 monopolställning i regionen.